НОРМАН І ВБИВЦЯ

Він був звичайною, рядовою людиною, його обличчя, яке дивилося на нього з дзеркал і відбивалося у нітрилах крамниць, скидалося па обличчя тисяч люде іг, отож Норманові ніколи не спадало на думку, що з ним може трапитися щось варте уваги. Він ніколи не цікавився ні аваріями, ні пожежами, ні іншими нещасливими випадками, бо там його заштурхали б у натовпі, і він не зумів би постояти за себе. А втім, у нього й не вистачило б мужності стовбичити серед тісї юрми, витріщивши очі на криваву плоть, яка ще мить тому була здоровою людиною. Не дуже вже й молодий, сором'язливої вдачі, відданий своїй родині, Норман і сам часом дивувався зі своєї професійної невблаганності, яку виявляв у разі потреби до покупців довіреної йому крамниці чоловічого одягу. Дивувала Нормана й несамовитість власних почуттів до жінки, з якою його познайомив шурин.

Замолоду він багато читав і захоплювався силою волі літературних героїв, що, як йому здавалося, ходили по канатах, натягнених над безоднею, вражаючи своїми подвигами і зневагою до смерті. Зверхність над рештою людства і робила їх героями. Норман заздрив їм, хоча й не вірив у їхнє існування, бо не знаходив у собі нічого спільного з ними.

Цю молоду жінку звали Бллен, вона теж багато читала в юності, що тривала для неї й досі, як можна було зрозуміти з виразу її надзвичайно темних очей, її холодний і самовдоволенні! погляд промовляв, що вона сама обрала самотність і що з її вибором слід рахуватись. Колись — їй тоді ледве минуло двадцять — вона була кілька років одружена, але Норман не хотів і згадувати про це. Він часто лякався своєї тривоги за Еллен, відчайдушного бажання вберегти її від усього, що викликає її захоплення і відвертає думки від нього, так ніби він, Норман, лише випадковий співучасник її примхливої пам'яті й завжди має нагадувати собою про інші вечори й інші часи. І водночас він розумів, що не має ніякого права на цей відчай, бо Еллен йому не належала. Іноді через її владу над ним Норман почував відразу до неї, але здебільшого довгими,

одноманітними днями в крамниці пристрасть до цієї жінки — власно, чужої й незнайомої — заполоняла його і загрожувала перерости в якусь незбагненну дику буйність, що, либонь, нагромаджувалася в ньому протягом самотнього дитинства, коли він ставав з хлопчика чоловіком. Щоранку, прокинувшись у своїй старій спальні старого будинку, Норман з огидою вдихав запахи сніданку, що проникали нагору з кухні. Йому спадало на думку, що так усе життя він і прокидатиметься від цього смороду, якщо не побереться з Еллен.

Якось після роботи вони удвох поїхали за місто до літнього театру. В дорозі були зо дві години, і Нормана приємно вразила привітність Еллен. Вона говорила про театр, знайомих акторів, і це мимоволі навело його на думку, що й сама вона для нього ніби одна з тих жінок, яких він усе життя бачив на кіноекранах: неземних і величних; вони живуть за невідомим йому загадковим сценарієм і всміхаються до нього швидше з поблажливості, притаманної їхній мало не бездоганпій вроді. їм приємний захват глядачів, хоч відверто вони цього й не виказують.

Еллен була в білому, її самовпевнений профіль відвертав Норманову увагу від дороги. Тепер вона розповідала про свою роботу. А Норман думав про те, як одружиться і житиме з нею, але на цьому думки його

уривалися, бо то ж була недосяжна мрія... Його власне запорошепе відображення, що позирало на нього з дзеркальця заднього огляду,— нудне, чемне, холодне обличчя з пасмами чорнявого волосся на спітнілому лобі,— здавалося, знало таємницю його незбагненного безталання.

— Мабуть, мені доведеться залишити роботу, хоча я вже працюю там шість років.

Норман глянув на неї.

— Сталися деякі ускладнення,—додала Еллен.

Норман звернув до бензоколонки. Він не хотів допитуватися, хоч і знав, що їй не терпиться розповісти. Цього сонячного дня Еллен здавалася молодшою, ніж була насправді, а її молодість завжди насторожувала Нормана, мов зброя. Вони чекали, поки заправлять бензобак.

— Завжди ці ускладнення, неприємності. Особисті стосунки розпочинаються так безпевинно, а потім усе страшенно ускладнюється. Навіть ділові стосунки...— вона криво всміхнулася своїй думці, якійсь згадці. На мить її обличчя прибрало незнайомого для Нормана виразу, носик загострився, а очі потемніли від невеселих, прикрих спогадів. Норман зніяковіло відвернувся, щоб заплатити черговому по колонці. Він байдуже розглядав чоловіка в замащеному комбінезоні, спітніле обличчя якого вилискувало мазутом. Він був одних із Норманом років.

— Ну й спека,— промовив черговий і посміхнувся майже так само, як хвилину тому Еллен. Дивлячись на нього, Норман відчув, як раптом у нього закалатало серце. Без сумніву, це обличчя вій десь бачив. Якусь мить вони дивились один одному в очі. Черговий облизнув губи й подався в контору. Норманів погляд трохи збентежив цього кремезного гладкого молодика. Норман дивився йому вслід. Треба відчинити дверцята, вийти з машини, діяти. Поруч Еллен про щось говорила, він не розбирав слів. Нарешті вона торкнулась його плеча.

— Що з тобою?

— Здається, я його знаю.

Ледь сказав, як тут-таки внутрішній голос почав переконувати: ні, не знаєш, це неможливо, та й не має значення. Не має ніякого значення.

— Знаєш? Звідки?

— Не пригадую. Та це дурниця.

Черговий приніс здачу. Норман намагався не дивитися на нього, бо був стривожений своєю вразливістю. Згадався рідний дядько, якого терпляча взагалі дружина віддала до божевільні — дядько був нормальною людиною, але говорив без упину. Коли Норман уперше глянув в обличчя чергового, то раптом відчув спорідненість зі своїм нещасним дядьком, про якого не згадував уже років десять... Та, зрештою, таки знову подивився на заправника, який знехотя посміхався, розтягуючи губи й показуючи темні зуби, хоча його трохи одутле обличчя лишалося незворушним. Він помітно розтовстів, і все ж під цим сонним замурзаннм обличчям Норман безпомилково бачив інше — обличчя хлопця років сімнадцяти.

— Ось здача, дякую вам.

Через плече в заправника теліпалася брудна ганчірка.

"Дивно,— подумав Норман, намацуючи иа панелі ключ запалювання, — він так і не запропонував протерти вітрове скло".

Норман від'їхав, а серце все ще шалено калатало.

— Чому ти не спитав, чи знає він тебе? — озвалася Еллен.— Ти так розхвилювався.

її голос звучав осудливо. Треба було б щось сказати, щоб вона перестала цікавитися цією історією.

— Та не звертай уваги. Сталася помилка.

А в голові спалахували сліпучі спогади. Безперечно, він його знає, і тепер свідомості ніби доводилося перетасовувати колоду карт, щоб зіставити обличчя заправника із старими відбитками в пам'яті, які терпляче ждали своєї черги.

— Ти захопився швидкістю,— зауважила Еллен. ІТорман пригальмував. Він глянув на годинник і здивувався— ще так рано. Йому здавалося, що минуло хтозпа скільки часу. А там, біля колонки, то не заправник дивиться вслід його машині, вже не всміхаючись? Їїорман люто зиркнув убік від дороги. Зусиллям волі примусив мозок переключитися на щось інше, не думати й не згадувати.

Обідали в заміському готелі поблизу театру. Тьмяна зала мала претензійний вигляд, але Еллен, очевидно, тут сподобалось. У своїй білій шовковій сукні з чорним намистом вона здавалася юною і непорочною. Еллен притулилась плечима до незвичних їй грубо тесаних дерев'яних стін, оздоблених старими виробами з кованого заліза,— Норман не знав їхніх назв. Він почув, що запитує у неї: "Ти, здасться, казала, що в тебе є брат?" Так, казала. Але чому він питає про цс? Чому саме тепер? Так, у неї є брат, живе у Європі. Навіщо це йому? Вона завжди наїжачувалася, коли мова заходила про сім'ю чи друзів, про будь-які зв'язки з її минулого. Норманові захотілося торкнутись руки Еллен, не для того, щоб заспокоїти її, а щоб самому знайти підтримку. В голові йому прояснювалося, думки текли неквапним, рівним потоком, і він :і завмиранням серця уже передчував, що саме відкриває йому пам'ять з-поміж безлічі пригадуваних облич.

— Вибач.

Норман підвівся. Він устиг перехопити її погляд. Вона вважає його поведінку дивною, незрозумілою. Норман пішов до туалету. Там він притулився спиною до кахляної стіни й тер очі, аж поки настало просвітління. Тепер Норман згадав це обличчя. Власне кажучи, упізнав відразу. А тепер воно виразно постало перед очима — хлопчаче обличчя, брудне й жорстоке, а далі за пим — сіре березневе надвечір'я і байдуже, захмарене небо.

— Боже мій,— промовив Норман уголос. Захотілося хутчій бігти до Еллен, ніби з хтозна-якою радісною новиною. Та він ледве тримався на ногах. Ухопився за стіпу, щоб не втратити рівноваги. А може, піти до

телефону? І подзвонити в поліцію? І батькові — хоча кілька років тому старий залишив цей світ. Нарешті Норман щось вирішив і поволі заспокоївся. Коли він повернувся до столика, де занепокоєно чекала приваблива, молода жінка, йому захотілось доторкнутися до неї, обняти її, хотілось, щоб вона пригорнула його до себе, щоб можна було ні про що пе думати...

Якось у суботу, коли Норманові минуло лише п'ятнадцять років, вони з братом Джеком поверталися додому з кіно. Було десь пів на п'яту, уже сутеніло, дув холодний, пронизливий вітер. У Нормана перед очима все ще стояли кадри кольорового фільму, і тому склади, повз які вонп проходили, здавалися йому малими й примарними, схожими не на решткн минулого, а скоріше па прикмети майбутнього, кращого й більшого світу, для якого він виростав. За кіноекраном звучала невидима музика, а тут її не було, лунали тільки їхні квапливі кроки. Сімнадцятилітній Джек не так уже й переріс Нормана, вони обидва були нижчі за хлопців свого віку й мали смагляві спокійпі й лагідні обличчя. У Нормана було багато друзів серед однолітків, а Джек сходився з людьми нелегко, з його обличчя ніколи не зникав зверхпій, погордливий вираз, і лише після братової смерті Норман довідався, що Джека дехто вважав диваком, не те, щоб тугодумом,

бо він завжди мав хороші оцінки з математики, а, скажімо, трохи вайлуватим, не таким, як усі, не зовсім повноцінним, чи що.

Джек запропонував піти понад річкою, хоча тут вітер проймав ще дужче. Смерділо гниллю. На Норманові й братові були однакові куртки того самого розміру, пошиті з брезентової матерії брудно-зеленого кольору. Скраю однієї зі старих пристаней сидів чоловік середнього віку, в такій самій куртці, як у них. Нін не озирнувся — певно, спав або був п'яний.

— Що він тут робить, у нього ж і вудки з собою немає,— зневажливо киuув Джек. Вони минули пристань. Норманові теж здалося, що чоловік той тут недоречний, та й взагалі ніби щось тут негаразд. У слабкому

світлі, яке скупчилося під хмарами і від якого псе довкола примарно засяяло, аж Норманові заболіли очі,— блиснула річка. Джек, може, для того, щоб розважити брата, говорив про вечерю,— коли збиралися н кіно, він чув із кухні запах томатної підливи. Але Ilорманову увагу привернув рух на вантажному майданчику попереду, біля одного із старих складів — величезної потворної споруди, якою вже багато років ніхто не користувався. Норман зненацька відчув страшенне спустошення, цей світ був такий банальний і несхожий на світ кіно, такий неприваблuвий, потворний, що він відчував до нього відразу. Ще кілька років, думав він, і його життя зміниться, хоча сам не уявляв, що то будуть за зміни. Ні, він не буде, як Джек, просити, щоб йому дозволили кинути школу, і не стане захаращувати свою половину кімнати журналами про автогонки. Норман подумав, глянувши на стурбоване Джекове обличчя, що не ставитиметься до Джека як до старшого брата, бо Джек ані високий, ані сильний. Він і зневажав Джека, бо той ніколи не займав його, і жалів старшого брата — Джекові в сімнадцять років доводиться носити таку саму куртку, яку він, Норман, носить у п'ятнадцять. Обидва вже набридли один одному, але вони на все життя приречені бути братами, і тут нічого не вдієш.

— Он якісь хлопці,— кинув Джек. Норман теж помітив біля пристані три постаті. Він бачив, як щось перевернулося в повітрі і впало з берега. Порожня металева бочка па якусь мить з'явилася на поверхні й знову зникла під водою.

— Ти їх знаєш? — спитав Норман.— Бонн не з твого класу?

— Ні, це не наші шмаркачі.

В дитинстві Норманові завжди передавалися почуття інших, і тепер у свої п'ятнадцять років він одразу помітив, як зненацька посерйознішав і скрижанів Дже-ків погляд. Вони йшли далі, Джек трохи попереду. Ті троє реготали, долинали тільки уривки їхніх слів, незрозумілі й різкі, наче вони розмовляли іноземною мовою. Один, у брудній фланелевій сорочці, прикурював сигарету. Вони були Джековими однолітками. Коли

Джек із Норманом підійшли ближче, хлопці затихли і втупились у воду. Джек дивився просто перед себе, а Норман не втримався, щоб не глянути на хлопців — у всіх трьох було довге патлате волосся й звичайнісінькі обличчя з однаковим тупим напруженим виразом. Вони стояли широко розставивши ноги, немов позуючи. Той, що у фланелевій сорочці, прикурив сигарету й кинув сірника в воду. Джек і Норман уже минали їх, і Норманові, хтозна чому, захотілося побігти щодуху, але Джек не прискорював ходи. Норман частіше задихав. Нічого не сталося, ніхто не промовив ані слова, і все ж, до того як його вдарили, щось у ньому крикнуло в потилицю Джекові — ти йолоп! Який же ти несусвітний йолоп, нащо ти втягнув себе й мене в цю халепу!

Дошка вдарила Нормана по правому плечі, він обернувся з широко розкритим ротом, побачив, як три напружені, мовчазні обличчя рвонулися до нього. А тоді знову вибух болю, цього разу в грудях, і відчуття, що він падає, падає спиною у безодню. Потім різкий удар об воду. Вода накинулася иа нього з усіх боків, поглинула його, він тонув у м'якому холоді, ловлячи побо широко розплющеними з переляку очима. Руки судорожно сіпнулися, ноги випросталися, але не мали об що обпертися. Дивно було, що вода, така холодна й тверда у мить падіння, не могла втримати його... Потім він виплив на поверхню, хапаючи ротом повітря. Хтось зарепетував: "Бий он того!" Норман зробив зусилля, щоб відплисти назад, куди завгодно, тільки б подалі. Він ще не знав, що Джек теж у воді. Щось шубовснуло у воду біля самої голови і зразу ж потонуло. Крізь пелену, що заслала очі, Норман дивився, и к на пристані один із хлопців б'є по воді довгою іржавою штабою. У хлопця був заклопотаний, зосереджений вигляд, неначе він рубав дрова і підраховував имахи сокирою. Норман силкувався відплисти далі, якомога далі, а серце скажено калатало, аж темніло и очах. Хтось закричав — Норман не розібрав слів — у крижаній воді слова ніби розбивалися на скалки і втрачали значення. Уже все втратило значення.

Коли Норман поволі опритомнів, він побачив, що лежить горілиць на чомусь твердому, а над ним схилилися зосереджені обличчя. Дорослі. Його витягли. Л допитливою тривогою вони стежили за ним, а він за

ними. Потім Норман почав блювати. Хтось підтримав його. Все тіло здригалося, ніби боролося з невидимим ворогом, що звивався у корчах. До нього щось говорили, десь завила сирена, чувся навіть жіночий голос, і хоч тепер Норман уже розбирав слова, однак почував себе ніяково, наче це вже був не він, а хтось інший, хто повернувся з мертвих і кому не було діла до чиїхось розмов. Потім розповідали, що він одразу покликав Джека, але він сам цього не пам'ятав.

Його запевняли, що з Джеком усе гаразд, що віп уже в машині швидкої допомоги, але ж, звичайно, то була брехня.

На виставі Норманові не сиділося. До того ж увесь час він страшенно пітнів. На сцені актори вправно і впевнено проказували свої репліки, та Норман нічого не розумів. Здається, він знову тонув, потопав у повітрі, в чужомовних словах; він був далекий навіть од жінки, яка сиділа поруч. В антракті вийшли на повітря. З мовчазності Еллен Норман зрозумів, що вона невдоволена. Вони разом розглядали в сусідньому садочку вигадливий візерунок із трави й квітів, який у сутінках набув лиховісного, таємничого відтінку.

— Ти, може, хочеш поїхати зараз додому? — лагідно спитала Еллен. Немов почуваючи за собою вину, Норман уникав її погляду. Він чув її слова, та не розумів їх, бо знову через холодну пелену вдивлявся в хлопців на пристані, вони стояли безтурботні й сухі — обличчя двох розпливались, але третього він тепер бачив виразно. Він упізнав його.

— А чому б нам справді не поїхати додому,—знову почала Еллеп і торкнула його рукою. Норман знав — варто йому виказати при цій жінці слабкість, і він напевне втратить її, бо не може розраховувати на її співчуття.

— Ні, ні, я почуваюся добре,— відповів Норман майже сердито.— Все гаразд.

Він пробув у її квартирі лише кілька хвилин. Еллен вибачилася, посилаючись на втому і намагаючись не помічати, що йому хочеться залишитися з нею. Він говорив би про що завгодно, робив би все, що вона накаже, аби лиш вона врятувала його від колишнього жаху... Від неї він зайшов на часинку до бару і висе потім, запаморочений і знеможений, подався додому. Коли він ліг у ліжко, в голові, немов глузуючи з нього, почали зринати уривки давніх молитов. Норман переконував себе, що помилився, що, напевно, втрачав розум. Ні, він не стане нічого робити. Не піддасться. Прапці, як завжди, прокинеться від приємних пахощів із кухні, піде на роботу, подзвонить Еллен і ніколи більше не їздитиме в ті краї.

Проте він не зміг їй подзвонити. Кілька разів починав набирати номер, та кожпого разу щось перешкоджало, і він полегшено клав трубку. Одного разу спіймав себе на тому, що мимохіть простує до свого столу в зачиненій для відвідувачів конторці магазину. Норман відчинив шухляду й подивився па пістолет, що лежав там, закиданий паперами. Засупув його тремтячими руками під папери. Постояв якусь мить, утупившись поглядом у шухляду. Ніхто не зайшов, нічого не трапилося. Буденність існування, відсутність будь-яких змін збивали його з пантелнку й дратували. Йому було марудно, але нічого не відбувалося. В туалеті, підозріливо розглядаючи себе в дзеркалі, Норман неохоче визнав, що має винуватий вигляд.

Після роботи він поїхав за місто. Сьогодні на дорогу він витратив менше часу, ніж тоді. їдучи, ні про що не думав, навіть і про Еллен, яка б мала сидіти поруч з ним... Якщо він іще раз зупиниться біля бензоколонки, побачить того молодика і пересвідчиться, що це не той, хто йому потрібний, тоді, можливо, він зателефонує Еллен просто звідти, авжеж, він так і зробить. Наближаючись до перехрестя, де була та бензоколонка, Норман спіймав себе на тому, що уважно роздивляється навкруги, примічаючи будинки, бічні провулки й дороги. Він проїхав повз колонку. Надворі нікого не було. На занедбаному приміщенні автозаправки красувалася пом'ята реклама кока-коли, вивіска Із сяк-так надряпаними цінами на бензин і ще КІЛЬКА реклам

сигарет і запальних свічок. В'їзд до бензоколонки невимощепий, просто насипали гравію па грунт,— відзначив Норман. Бізнес у них такий собі, і це добре. Ще через кілька миль він звернув на біч-пу дорогу й повільно поїхав по пій, розглядаючи занедбані, поросліе бур'яном поля, здичавілі гаї і не помічаючи жодної будівлі. Побачивши нарешті якусь хижку на самісінькому узліссі, десь за півмилі від дороги, Норман зупинив машипу й вийшов.

Покинута людьми хижа, вкрита толем, почорніла від часу. Всередині на долівці валялися газети, стара погнута сковорода, якесь ганчір'я, кілька мурашиних купин. То тут, то там буяли будяки. Норман спробував уявити, для чого використовувалася ця халупа і хто її поставив. Якась чудасія, та й годі,— хтось збудував, потім покинув, і тепер хижа стояла, щоб прийняти Нормапа і братового вбивцю.

Повертаючись назад, Нормап заїхав до колонки заправитися. Сьогодні бензин видавав не вбивця, але Норман бачив його: чолов'яга стояв у конторці й пив содову воду.

— До котрої години ви працюєте? — поцікавився Норман.

— Влітку до десятої,— відповів черговий. Норман майже невідривно дивився у прочинені двері конторки.

— Дякую, досить,— сказав він, уперше посміхнувшись після вчорашньої зустрічі з тим чоловіком, яки і і у цю мить стояв за прочиненими дверима.

Подзвонив Еллен уже з дому. В його голосі відразу ж забриніли занепокоєні, вибачливі нотки, а вона діймала його своєю мовчазністю.

— Авжеж, пам'ятаю, добре пам'ятаю, ти говорила, що не бажаєш мати нічого спільного з людьми, яким не довіряєш,— мимрив вій безпорадно,— і тепер ти не хочеш, тобі не хочеться...— Норман замовк.

У його уяві постав її образ, примарпий і чужий. Невже вона тлк нічого й не скаже? Скільки вони вже знають одне одного?

— Ми ж побачимося ще з тобою?

— Звичайно,— відповіла вона неохоче.— Але, я гадаю, тобі слід було б відпочити. Сходи до лікаря. Мені здасться, з тобою не все...

— Ні, зі мною все гаразд,— сухо обірвав її Норман. Вона, немов приголомшена його тоном, мовчала.

— Коли ми зустрінемося? Завтра? — почав Норман, але схаменувся. — Ні, не завтра. Я ж зовсім забув... У мене на завтра...

— А чим ти будеш зайнятий завтра?

— Пробач, завтра я маю закінчити одну справу. Тоді до післязавтра? Чи, може, мені краще спершу подзвонити?

— Можеш подзвонити,— відповіла Еллен з холодною чемністю. Навіть на відстані Норман відчував її зневагу до нього, до тієї сили, яка відривала його від неї і якій він не міг опиратися. На очі йому набігли сльози.

— То я подзвоню.—Кладучи трубку, він подумав, що, може, вже ніколи не побачить її, і все ж від нього вже ніщо не залежало.

Наступного вечора Норман знову поїхав за місто. Нін уже вгадував вивіски, ферми, будинки, бічпі дороги. Під заднім сидінням машини, на днищі, лежали невеликий пакунок з харчами, дві ковдри і стара гасова лампа, яку він розшукав на горищі. Коли він під'їхав до колонки, була вже майже десята година. Серце, як божевільне, калатало в грудях, та це не лякало Нормана. Він знав, що тіло пе підведе, що він зможе керувати ним так само, як оце керує автомобілем. Тільки коли з остраху

або відрази Норман намагався думати не про вбивцю, а про щось інше, його переповнювало почуття вини, таке глибоке й пекуче, якого він не зазнавав ніколи в житті. А тепер, коли усе було вже сплановане й приготовлене заздалегідь, він не відчував ніякої вини. Норман пригасив фари, поставив машину на виїзді від колонки і став чекати. Кущі трохи прикривали його машину. Ось і молодик, він ніс у конторку ящик із порожніми пляшками з-під содової. Норман чекав. Жодного разу він ще не відчував такої необмеженої свободи дії, дії без ніякої відповідальності. Цікаво, чи й той тип і його обидва приятелі теж відчували таку солодку п'янку свободу того похмурого дня шістнадцять років тому... На колонці погасили світло. Норман легко розпізнав убивцю, він був вищий за другого заправника і ступав спроквола, важко, ніби його зморила спека чи робота. "Як самовдоволено він іде",— подумав Норман. Обидва заправники пішли до своїх машин і майже одночасно хряпнули дверцятами. Той другий від'їхав одразу, а вбивця затримався, припалюючи сигарету. Він кинув сірника на гравій. І Норман криво посміхнувся, пригадавши цей жест.

Норман натис на газ і випередив заправника, коли той уже збирався виїхати на дорогу, потім вихилився з машини і замахав рукою в сліпучому світлі фар.

— Що тобі треба? Ми вже закінчили роботу,— прокричав заправник. Але Норман уже вийшов з машини.

— Щось негаразд із моїм авто. Треба негайно полагодити.

Заправник вилаявся, викручуючи кермо, заревів мотор, і машина нетерпляче позадкувала по гравію.

— Гей, стривай, обережніше на поворотах.— Норман витяг з кишені пістолет і наставив у відчинене віконце машини. Тепер той заправник був безпорадний. Він побачив пістолет, і його обличчя зразу обвисло.

Наче він чекав цього. У Нормана серце мало не вискакувало з грудей, і власні слова долітали до нього, немов промовлені на відстані.

— Я хочу поговорити з тобою. Нічого тобі не зроблю. Ану пересідай у мою машину.

Заправник не зрушив з місця. Норман чув, як він ковтнув слину.

— Ти впізнав мене того дня? — спитав Норман. Але погляд заправника прикипів до пістолета.

— У нас немає грошей,— проказав він хрипко.— Самі дрібняки. Ми заробили сьогодні лише... лише нещасних чотири долари...

— Грошей мені не треба. Вилазь. Сідай у мою машину.

Заправник сіпнувся, потім завагався. Тишу порушувало тільки комашине дзижчання.

— Не треба грошей? — перепитав він після хвилинної паузи.

Норман сів поряд, і вони рушили. Машина тихо посувалася по ґрунтовій дорозі, хитаючись на вибоїнах.

— Дома на мене чекають,— обережно почав заправник,— жінка й діти.

Норман не відповів. Коли порівнялися з хиясею,— Норман засвітла позначив це місце ганчіркою на узбіччі,— наказав звернути З дороги і їхати крізь зарості путівцем. По кабіні зашкребло гілля.

— Слухай, я не знаю, чого ти хочеш,— знову почав заправник, схилившись над кермом,— але я, я... чому б тобі не взяти на це когось іншого, не мене... Моя дружина... вона...

— Я тобі нічого не зроблю,— відповів Норман. Його трохи збентежив переляк заправника. Норман сподівався, що він залишиться таким самим, яким був іпістнадцять років тому — холодним і розсудливим, без ніяких емоцій.— Я хочу лише поговорити з тобою, хочу дізнатися правду від тебе. Де ти був шістнадцять років тому?

Норман спостерігав за його спітнілим обличчям. Яке неприємне, перелякане обличчя, хоча замолоду воно й не було таким відворотним, це напевно.

— Я... я не знаю,— промимрив заправник.

— Будь ласка, спробуй пригадати,— порадив Норман.— Як тебе звуть?

— Камсрон,— одразу відповів заправник.— Мене тут всі знають. Слухаіі, що тобі треба від мене? Я не знаю тебе. Пістолет — не іграшка...

— Я тебе не чіпатиму,— тихо запевнив його Норман.— Скажи тільки, де ти був шістнадцять років тому.

— Ми переїхали з Кентуккі, спочатку я, а потім уже й мої батьки,— Він знову з зусиллям ковтнув слину.—Тоді мені було років двадцять. Мабуть, так. Слухай, ти певно, розшукуєш когось іншого. Тобто, мепі здається, що ти маєш на увазі когось іншого.

— Ти ніколи не був у Кентуккі. А якщо й був, то було тобі тоді не двадцять, а менше...

— Я не знаю, скільки мені було тоді, може й справді я був молодший...— Його обличчя нервово пересмикнулося.

— Адже ти пригадав мене? — знову спитав Норман.— І того дня ти теж упізнав мене.

— Якого "того дня"? — Нервове напруження на грубому обличчі якось дивно не в'язалося з лінивими м'ясистими щоками. Здавалося, ніби Камерон хоче струснути з себе вагу свого тіла.

— Я хочу тільки переговорити з тобою, а тоді вже хай цим займається поліція.

— Чим займається? — швидко перепитав Камерон.

— Ти знаєш чим.

Камерон зиркнув на Нормапа. Напевне, вважає мене за божевільного, подумав Норман.

— Отясе, ти не хочеш признатися, що пам'ятаєш мепе?

Норман говорив так, наче спонукував покупця у ГІІОЇІІ крамниці придбати костюм, на який сам дивив-пі мов на порожнє місце, бо вже не раз його бачив.

— Я не збираюсь ні до чого тебе примушувати. Слово честі. У нас буде доволі часу, щоб наговорнти-пі. Куди поспішати? Я чекав на цю нагоду шістнадцять років...

— Що ще за шістнадцять років? — перепитав Камерон якимось новим тремтячим, хриплим голосом. У ньому зазвучали тепер безвихідь і відчай, і Норман підсунувся, щоб пильніше стежити за заправником. Нее

буде як слід. Він господар становища. Мошкара танцювала у світлі фар і налипала на вітрове скло. Здавалось, якась надприродна сила сповнювала Нормана міццю і впевненістю.

— Шістнадцять років тому ти вбив мого брата. Якраз шістнадцять років минуло в березні.

— Вбив твого брата! — Камерон присвиснув.— Слухай, шановпий, я ніколи нікого не вбивав. Я ж тобі вже казав — ти маєш мене за когось іншого... запевни ю тебе, ти помилився. Я ніколи нікого не вбивав. Хто такий твій брат? І чому ти думаєш, що я повинен знати тебе? Ти служив разом зі мною в армії, чи що?

Норман не перебивав, нехай говорить. Слова не доходили до нього, вони пе мали для нього ніякого змісту. Нарешті машина стала. Мошкара билась об вікна автомобіля і зникала в темряві.

— Вимкни світло.

Норман уже мав напохваті ліхтарика.

— Чого тобі треба? Що ти збираєшся робити?

— Вимкни світло. Так. А тепер виходь. Виходь.

— Що ти збираєшся робити? Ти хочеш... хочеш... Ти щось говорив про поліцію, то чому ти не кличеш поліцейських? Певно, в них усе це на обліку, все записано. Вони можуть перевірити, і тоді все з'ясується — бо я ніколи нікого не вбивав, навіть в армії, коли ми служили за кордоном, навіть випадково абощо... Твій брат служив в армії?

— Виходь з машини.

— А куди ж ми підемо? — опирався той, вчепившись у кермо.—— Що ти хочеш зі мною зробити?

— Я хочу поговорити з тобою.

— Ти з'їхав з глузду,— промимрив заправник. Вони зайшли в хижу, Норман ішов позаду. Він поклав речі й посвітив ліхтариком в усі кутки.

— Де ми? — спитав Камерон.— Що ти збираєш с и робити? — У нього цокотіли зуби. Це неабияк здивувало Нормана.

— Сідай,— сказав він.

То тут, то там зі стелі звисало запорошене павутиння. У світлі ліхтарика будяки здавалися неприродними, закам'янілими, а їхні щетинясті тіні зливалися внизу на стінах в один зубчастий візерунок. Камерон поволі сів, нашорошено роззираючись. Серед бур'яну в нього був вайлуватий і кумедний вигляд, його велике черево розпирало пасок. До лоба поприлипали пасма темного волосся, неначе розкидані вправною рукою. Норман присів під протилежною стіною.

— Я хочу від тебе правди,—прошепотів він,— правди.

Губи в Камерона заворушились, але він не промовив нічого.

— Пригадай, ти вбив хлопця, і він уже на тому світі, його життя обірвалося за якусь хвилину, і ось тепер ти живий тут зі мною, тобі б слід уявити різницю між вами двома... Від цього вже самі кістки лишилися, все згнило, якби його тепер викопати... А ти сидиш навпроти мене живий і здоровий. Йому було сімнадцять, коли ти його вбив.

Камерон перелякано відгорнув од себе рукою бур'ян, немов то були бридкі таргани, і завмер.

— Певне, ти згадав мене. Бо я тоді був із ним. А ти що з двома хлопцями...

— Ще з двома?

— Ще з двома. Вас було троє. Ви штовхнули нас у річку и не давали виплисти. Ти чимсь ударив Дже-ка... коли його знайшли, в нього все обличчя було розбите. Я сам бачив. Це був ти і ще двоє. Я запам'ятав твоє обличчя.

Заправник заперечливо похитав головою.

— Мене чекає жінка,— несміливо почав він,—— я не можу довго розбалакувати...

— А де ті двоє? Що, вони кудись виїхали звідси?

— Шаповний, мені треба додому... Вони...

— Помовч! Завів: додому, додому! — гримнув Норман. Він перечекав, поки вгамується лють.— Мені потрібна правда. Хлопець на тім світі, і ти його порішив. Перш ніж вийти звідси, ти відкриєш мені правду!

— Я ніколи пікого не вбивав...

— Але ж я бачив тебе. Бачив саме тебе. Твоє обличчя.

— Це був хтось інший. Не я.

— Це був ти.

— У мене скільки завгодно двоюрідних братів і просто знайомих, схожих на мене...

— Де вони живуть, тут?

— Авжеж. І тут, і в місті теж...

— Ти ж казав, що ти з Кентуккі.

Камерои помовчав. У нього цокотіли зуби, він дивився на Нормана, як загнаний поранений звір. А потім сказав:

— Так, із Кентуккі. І вони теж переїхали. —— Ви переїхали всі? Коли ж це було?

— Вже давно. Не пам'ятаю точно...

— Ти брешеш. Мерзенний брехун!

— Я не брешу]

Камсронові губи скривилися в перелякану гримасу обурення. Норман відчув, що його губи теж крнн ляться.

— Я хочу справедливості. І більш нічого. Тільки справедливості,— прошепотів Норман. Він спрямупші світло ліхтарика на груди вбивцеві. Той важко дихлн, на обличчя падало слабіше коло світла і відкн дало вгору тіні від його рота, носа й очних за падин.

— Я вирішив з'ясувати все сьогодні,— сказав Норман.— Сьогодні я доб'юся відповіді. І справедливості. Чого нам бракує, то це справедливості.

Норман, певно, сам здивувався дивному хистом І, що був до часу прихований в ньому, бо коли ж цс він навчився так розмовляти, проводячи в своїй крам ниці довгі, одномапітні дні, а вдома — вечори? І

все ж таки він знав, що каже правду. Бо так воно і є. Його послано сюди, і він уже не владен відступитись, якби й захотів. Через цього типа він утратив Еллен, бо вже ніколи не зможе розплутатись і знову ввійти в її світ, він відмовився від неї, убив її в собі.

— € речі, які необхідно з'ясовувати й доводити до кінця,— знову почав Норман.— Якщо я передам тсГш поліції, не маючи твоїх зізнань, цс нічого не дасть. Ніхто не стане займатися цією справою. До неї вже немає діла нікому, крім мене, моєї родини й тебе... Тож чи скажеш ти мені всю правду, як є?

Камерон сидів нерухомо, мовчки розглядаючи спої товсті поги.

— Ти і ще два босяки одного суботнього дня,— ти хо вів далі Нормап,— па пристані. Ви збили нас о (ми у воду і топили. Ти вдарив Джека й розбив йому об личчя, вибив око. Мій брат потонув, а я врятуванні Чоловік, який сидів на березі, прибіг і витяг мене. Ти, напевне читав про це в газетах. І ти, й вони. Про цю пригоду довго писали газети, аж поки про неї з а 6 у ли. Нікому не боліло. Навіть мені здавалося, що і я набув... Чи тепер ти скажеш правду?

Вже кілька годин Камерон сидів у тій самій позі. Норман запалив гасову лампу й притулився спиною до стіни, уважно стежачи за вбивцею. Час од часу Норман вимагав сказати правду, і той або відповідав, ибо ж мовчав. Коли він відмовчувався, Норманові доломилося стримуватися, щоб не вдарити його. Тільки б не втратити контроль над собою.

— Ти, сучий сину,— пробурмотів убивця,— хочеш пристрелити мене, то чого ж тягнеш?

— Мені потрібна від тебе правда. Щоб ти написав І підписав свої зізнання.

— Зізнання...

— На папері. Скріплені підписом.

— І що тоді?

— Я вже казав що.

— І тоді ти мене застрелиш? Застрелиш?

— Ні, я ж казав.

— То де ж мені писати? На папері, чи що? У тебе "і з собою папір?

— Отже, це ти його вбив? Чоловік скоса зиркнув на нього.

— Ти ис казав, що бачив мене?

— Так, я бачив тебе.

— Тоді виходить, що це я.

— Ти признаєшся у вбивстві?

Камеронове обличчя застигло, мов паралізоване.

— Признаєшся? — Норман подався вперед. Неприторенна тупість цього обличчя — тепер він збагнув, що довгі роки вдивлявся в нього з огидою — зненацька пала нестерпна для Нормана. І він несподівано, на-иіть нетямлячи, що робить, рукояткою пістолета стусонув Камерона в коліно. Ударив не боляче. Удар хіба що спантеличив того. Норманове обличчя палало.

— Ти сам змусив мене до цього,—звинуватив ній Камерона,—я не хотів... не думав... ти сам наироеписи.

— Хочеш пристрелити, то чого тягнеш? — тупо по вторив Камерон.

— Ніхто не думає тебе вбивати, бога ради. Хоч рп;і ти можеш признатися, по-чесному? І не брехати?

— Моя жінка...

— Годі, я вже чув!

— Моя жінка може підтвердити. І кожний, хто зі пні мене, однак тобі наплювати. Ти хочеш убити мене.

Камерон затулив обличчя руками. Норманові було видно крізь пальці його скривлений рот.

— Ні, я хочу лише справедливості,— Слово "справедливість" раптом викликало в Нормана замішання — про що це він говорить? Слово немов пробуди' ло в його уяві будинок суду з прапором над дахом, не будинок суду з їхнього міста, а бачений в кіно чи з прочитаної книжки. Видіння зникло. Норман ви про стався. В голові аж гуло, вдень він нічого не їв, или він думав лише про вбивцю.

— Я можу й не спати,— заявив Норман рівним ні лосом,— буду сидіти, поки не вирву з тебе правди. Я чекав шістнадцять років, тож почекаю ще.

— Шістнадцять років,— прошепотів Камерон. 'Він забрав руки від обличчя, і в цю мить Нормлн

виразно побачив, як на тому обличчі промайнуло щось схоже на визнання. Краплина поту, ніби викликами цим визнанням, скотилася з лоба на підборіддя і по тім на мокру сорочку.

— То ти зізнаєшся?

— Ні в чому я не зізнаюсь!

Норманова рука з пістолетом сіпнулася, наче ж ІНІЙ істота.

— Що це значить, чорт би тебе побрав? Ще хни липу тому...

— Ні в чому я не зізнаюсь!

Норман зачекав, поки серце трохи вгамується. По-•і у пав себе, мов на краю смертельної небезпеки. Підім г вище коліна ñ мовчки стежив за вбивцею. Навіть порожнеча в шлунку дивним чином надавала йому гили. Байдуже блимала лампа, навколо неї кружляв рій метеликів і мошви. Норман і Камерон якийсь час идинлялися один в одного. Норман сидів мов заворожений; йому здавалося, що час зупинився.

— Ми з братом були друзями,— почав він стиха.— Мін робив мені іграшки, заступався за мене. Він був схожий на мене, тільки що старший... Збирався вступати до коледжу. А ти його вбив. Отак, узяв і вбив, ні за що ні про що.

Чи він хоч слухає, подумав Норман.

— Чому ти його вбив? Ні за що, просто так, навіть м" заради грошей, просто так... убив, та й годі... Щось илскочить у вбивці в голові, він робить свою чорну справу, і все гине. Гине життя, люди гинуть. І вже нічого не можна виправити, аж поки переможе справедливість — потерпілій стороні потрібна справедливість. Чи ти розумієш це? Довгі роки, ціле життя нічого не виправити, аж поки не буде покарано

злочину, інакше ми всі перетворимося на звірів. Злочин поборюється й повторюється, якщо за нього не покара-ги. Хтось, як оце я тепер, потрапляє в безвихідь і вже Ном у світ зав'язаний. Я занапащу себе, але відновлю справедливість, і в мене, власне кажучи, ніколи не бужі Іншого виходу...

Убивця невідривно дивився Норманові в обличчя. Почало світати, і Норман загасив лампу. Той, хто си-ЦІи у бур'яні навпроти, був сутулий, скуйовджений, старий і хворобливий. Та й насправді він був старший цієї Нормана.

— Ось на,— Норман витяг із пакунка апельсин і минув Камеронові. Апельсин ударився об його коліно І инав на землю. Той, здавалося, нічого не помічав.

— Бери їж, тобі треба підкріпитися — Камерон

МЛЯВИМ руХОМ РУКИ ВІДШТОВХНУВ апеЛЬСИН ВІД Себе

геть, хоча здавалося, ніби він досі не помічж. його.

"Чи все робиться так, як слід?" — подумав Норман. Ніч промайнула дуже швидко, і водночас вій відчувай: сталося щось таке, що безповоротно прив'язало іііоіо до цієї хижі, до цієї сирої долівки, до цієї скоцюрб леної постаті. Вбивця, напевне, відчував те ж саме, Врешті-решт Норман збагнув це. Жінка, яку він ко лись любив,— її обличчя він уже пе міг собі вирално уявити,—зосталася в іншому світі, де все таке непросте й де неможливо ні на що покластися. Може II справді раніше він боявся того світу й ненавидів його. Але ось тут, бачачи перед собою цю покірливу по* стать, він повинен задля їх обох пам'ятати тільки про той березневий день. І більш ні про що. Йому більш ні про що не треба думати.

Камерон зненацька сіпнув головою, наче його хтось покликав.

— З'їж апельсин,— ще раз нагадав Норман.— ІІІм тобі не зашкодить.

Камерон заперечливо хитнув головою.

— Я сказав — їж.

У Нормана затверділи жовна, він чекав. Камерон не поворухнувся.

— Ти з'їси апельсин або я застрелю тебе. Долоня вбивці впала на апельсин і накрила його,

рука скидалась на деталь якоїсь незграбної машини, Він підняв апельсин і дивився па нього.

— їж,— іще раз наказав Норман,— їж. Камерон повільно підніс апельсин до рота.

— Обчисть спочатку. Камерон вагався.

— Я не можу їсти,—прошепотів він. Норман но бачив сльози на його очах.

— Обчисть спочатку,— повторив Норман лагідніше. НІп днвився, як той облуплює шкірку. Сік стікав з товстих пальців на штани й на прим'ятий бур'ян.

— А тепер їж.

Коли Камерон доїв останню дольку, Норман знову спитав:

— Ну, тепер ти готовий зізнатися?

Камерон ніби схлипнув, обтер губи і втупився в долівку невидющим поглядом. В Нормана так калатало серце, що почали тремтіти руки. Якусь мить йо-(иу було погано, перед очима замерехтіли, наче комарі, чорні цятки. Він зробив зусилля пад собою і запи-гав рівним голосом:

— Ти готовий зізнатися?

— Я не вбивав,— прошепотів Камерон.

— Ти вбив. Ти вбив людину.

— Я?

— Ти вбив...— Норман помовчав.— Ти... ти...

— Слухай, я ніколи... навіть мухи не...

— Годі брехати! — загримів Норман.— Чи тобі хо-еться, щоб я полатав тобі боки? Ти цього просиш? Хо-іош, щоб я опустився до твого рівня, паскудна, брех-іива тварюко, цього тобі треба? Я чекав шістнадцять юків, щоб витягти з тебе правду...

— Чого ти від мене хочеш? — Камерон безпорад-Ю здійняв угору липкі долоні.—Де папір? Що писа-и? Ти сказав, що тоді відпустиш мене...

— Що я сказав?

— Сказав, що передаси все поліції...

— Я цього не говорив,— прошепотів Норман.

— Ні, ти казав, я сам чув. Ми підемо звідси в порцію. І вопи складуть протокол. Заведуть справу. Так авжди робиться.

— Слухай, я не хочу робити тобі таку ласку, мені іабридло сидіти тут із тобою. У мене є особисте жит-І, так, особисте життя, мені вже за тридцять, а я ще нічого й не встиг у житті, а зараз марную час на чужі клопоти. Маю вислуховувати, що ти тут патякаєш про себе! Ти! Ти віддав себе на мою миліть того самого дня, коли вбив мого брата, і тут уже нічого не вдієш!

— Я можу довести, що мене там не було, і близько пе було...

— Дідька лисого!

— Ми можемо піти і...

— Ей ти, ні з місця! — вигукнув Норман, люто поводячи очима. В нього аж у голові запаморочилось від обурення і жаху. Лише тепер до його свідомості дійшло, що цей тип намагався і його вбити. Хотів утопити його. Тоді цей мерзенний брехун стояв на причалі й хотів утопити його... Норман, немов у чарівному прозрінні, побачив, як на цьому зморшкуватому, одутлому обличчі проступили риси молодого хлопця.

— У тебе є... ти мені даси паперу...

— Ти все напишеш не так, як було.

— Ні, я напишу, ти прочитаєш, і тоді тільки я підпишу...

Норман безрадісно розсміявся.

— Ти, мабуть, вважаєш мене за божевільного.

— Чому?

— Ну хто повірить тому, що ти напишеш під дулом пістолета? Як я зможу довести, що ти його вбив, і як я взагалі щось доведу? Ти й тепер загнав мене в глухий кут, як тоді... Я і тепер почуваю себе так само, як тоді, коли топув у річці. Я відчуваю, що тону ось тут, цієї миті... й немає змоги добитися від тебе... добитися справедливості...— Норман говорив гарячково. Його зненависть стала безособова і всеосяжна — він ненавидів не когось одного, а взагалі усіх. Навіть згадка про брата починала дратувати його.

— То що ж ти збираєшся робити? — спитав Каморон, облизнувши губи,— Я думаю, що написаному повірять,— додав він стиха.

— Не повірять. Присяжні не повірять.

— А якщо я заявлю про це на суді...

— Ні.

— Якщо я доведу, що пригадую все докладно, хто був зі мною, опишу вас обох...

— Ні, навіть і тоді не повірять.

— А якщо я... якщо я зв'яжуся з одним із цих двох і він скаже...

— Брешеш.

Приголомшений, збитий з пантелику, він витріщився на Нормана, нічого не розуміючи. Норман бачив, що він бреше, бо й справді нічого не пам'ятав, а тільки вдав, ніби пам'ятає, намагаючись догодити йому. І Норман ненавидів його не за брехню, а за те, що він так легко все забув. Чому Норман не міг забути, чому йому душу краяли спогади, яких він так і не позбувся за стільки років?

— Гаразд. Можеш іти. Камерон не поворухнувся.

— Що?

— Можеш іти. Йди.

— Тобто йти звідси?

Він для проби поворухнув ногами, але з місця не вставав. Скоса поглядав на Нормана.

— Ти хочеш, щоб я йшов додому?

— Забирайся додому, до своєї жінки.

— Гаразд,—сказав Камерон і поволі звівся на ноги, напевне, вони затерпли. Кожний рух його був кволий і обережний, немов він рухався уві сні чи боявся начепити щось крихке.— Добре, гаразд,— шепотів він, намагаючись не зустрічатися поглядом із Норманом. Повільно підходив до дверей, навіть його погляд ПОПІЛЬНО пересувався в тому ж папрямку, потім безглуздо зупинився — став, щоб обтрусити зі штанів порох і шкурки апельсина — і тут у Нормана ввірваної терпець.

— Ти, негідник, мерзенний вбивця! — закричав Норман.— Хочеш вийти звідси чистеньким. Щодня в газетах пишуть, як убивають і потім виходять чистенькими й нічого не буває, нікого не карають, нічого по роблять, щоб відновити справедливість, а такі люди, як я, мусять усе життя нести цей тягар! Убивці! Яко мені діло до того, ти його вбив чи не ти? Не ти, то хтось інший — навіть якщо ніхто не вбивав, якщо це сталося випадково, або якщо в мепе взагалі не було брата, Джека, або...

— Як ти сказав, його звали Джек?

Норман натне на курок. Постріл пролунав значно сильніше, ніж він сподівався. Коли Норман розплющив очі, в хижі нікого не було. Він доплентався до дверей, виглянув надвір і побачив убивцю — той біг крізь туман. Норман прицілився і вистрелив удрупі, Камерон спіткнувся, упав на дерево, простягши руки, немов обіймаючи стовбур. Стоячи навколішках, Норман вистрелив знову.

— "Все, що я зробив для пього,— схлипував Норман,— усе пропало... моє життя понівечене... Хоч йому все одно наплювати. І так завжди. І взагалі, кому до мене яке діло? Я їй приношу гроші щотижня, а воші забуває подякувати, та й чому б вона мала дякувати? Це йде від чогось іншого. Паскудні собачі душі, вбпії ці, цілий світ убивць, ось і цей сидів цілу ніч навнро ти мене І брехав у вічі... а я ж його відразу пні знав!"

У ньому наче щось надломилося, земля попливли під ногами. Норман зненацька відчув під щокою ко лючу траву, все йшло обертом, котилося перед оми ма. Норман чіплявся пальцями за землю, ніби пою власної ваги було замало, щоб утриматися і не по-

тонути в глибинах ранкового неба. Час минав, а сили все ще не вертались до нього.

"Гей, ти,—розпачливо вигукнув Норман,—ну, ти там!" Камерон не відповідав. Напевно, він лежав там, де впав. Норман скривився від думки про день, що чокав на нього, від задушливої одноманітності, що наповнюватиме місяці й роки звичайного життя, такого добропристойного й такого далекого від цього поля. Він заплющив очі й слухав, як поволі вертаються сили. І водночас відчував у собі заціпеніння, блаженну порожнечу людини, що знає правду і для якої життя назавжди позбавлене радощів.